

Makaleler (Tema)

MEZAR TAŞLARI SUSKUN MUDUR? CEBECİ ASKERÎ ŞEHİTLİĞİ'NİN VE ANITININ SÖYLEDİKLERİ VE SÖYLEMEDİKLERİ ÜZERİNE

Esra Dabağcı *

Özet

Bu çalışma, Ankara'da bulunan Cebeci Askerî Şehitliği ile bu mekânla bütünleşik bir yapı oluşturan Atatürk ve Şehitler Anıtı'nın nasıl anlamlandırıldığını etnografik bir gözle inceleyerek anlamayı hedeflemektedir. Çalışmada, anıtların veya anıtsal yapıların ziyaretçileriyle kurduğu ilişkiyi, yalnızca anıtın kendi mesajını dikte ettiği tek yönlü bir bağlam olarak değerlendirmeksizin, ziyaretçilerin bireysel ve kolektif bellekleri aracılığıyla bu mekânları nasıl *şahsileştirdiği* tartışılmaktadır. Dolayısıyla Atatürk Şehitleri Anıtı ve Cebeci Askerî Şehitliği'ne yalnızca devletin kendisinin cisimleştiği bir anıt olarak değil, aynı zamanda bir mezarlık olarak bakılmaktadır. Cebeci Askerî Şehitliği'nde, kaybedilenlerin temsil edilme biçimlerinin nasıl farklılaştığı ve benzeştiğini Şehitlik'te bulunan anıtlar, mekânın düzenlenme biçimi ve özellikle de mezar taşları üzerinden okumak hedeflenmiştir.

Anahtar Terimler

Toplumsal bellek, anıtlar, mezarlıklar, şehitlik, Cebeci Askerî Şehitliği

ARE GRAVESTONES SILENT? ON THE SAID AND UNSAID OF CEBECİ MARTYRS' CEMETERY AND MEMORIAL

Abstract

The aim of this study is to investigate how Cebeci Askerî Şehitliği [Cebeci Military Martyrs' Cemetery] and Atatürk ve Şehitler Anıtı [Monument of Atatürk and Martyrs] in Ankara, which constitutes an integrated structure with the military cemetery, can be understood through an ethnographic perspective. Without assessing the relation between visitors and monuments as a one-dimensional context through which the messages of monuments are dictated to visitors, the paper also seeks to discuss how visitors *personalize* the monuments or monumental structures by means of their own individual and collective memories. This is why the study sees Cebeci Askerî Şehitliği not only as a military cemetery where the

* Arş. Gör., Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, DTCF, Sosyoloji Bölümü. esradabagci@gmail.com
Makalenin Geliş Tarihi: 29/09/2014. Kabul Ediliş Tarihi: 07/11/2014.

state crystallizes itself, but also as a graveyard. The way how the lost ones in Cebeci Askerî Şehitliği are represented, along with the differences and the similarities of these representations will be interpreted especially through the stones, the monuments and the spatial organization.

Key terms

Collective memory, monuments, cemeteries, martyrdom, Cebeci Military Martyrs' Cemetery

Giriş

Askerî Dikimevi'nin Cemal Gürsel Caddesi tarafından karşıya geçip, Mamak Caddesi boyunca yürüdüğünüzde ve etrafta insanlara, binalara, sıra sıra dizilen dükkânlara baktığınızda, burayı Ankara'nın başka bir caddesinden ayırmak pek mümkün değildir. Sağlık merkezleri, eczaneler, bankalar, pastaneler, marketler, dönerciler birbiri ardına sıralanmaktadır. Mamak Belediyesi'nin yaptırdığı bankların yanından geçip birkaç adım attıktan sonra, şehrin tüm *sıradanlığı* içerisinde bir anıt ve bir askerî şehitlikle karşılaşsınız. Buranın, mekânsal planlamasıyla, kendini çevresinden ayırıştırarak vurgulayan bir yapıdan görece daha farklı bir *hatırlama mekânı* olduğu söylenebilir. Kendini ayırştırmayarak gündelik yaşam içinde kaybolma ve unutulma ihtimalini her daim barındıran bu mekân, Atatürk ve Şehitler Anıtı ile Cebeci Askerî Şehitliği olmak üzere iki parçalı bir yapıdan oluşmaktadır. Hem devletin hem de bireylerin, defnedilenlerin yakınlarının, yas mekânı olan bu yapılara etnografik olarak bakmak ve onların arasında yürümek izleyicilere, devletin ve öznelerin hatırlama/unutmaya kurduğu ilişkiyi anlamaya yönelik neler vadetmektedir?

Ingold ve Vergunst (2008, s. 1-3) etnografların araştırma pratiklerini sıklıkla "yürüyerek" icra ediyor olmalarına rağmen, araştırmalarında yürüme eyleminin kendisine nadiren vurgu yaptıklarını dile getirmektedirler. Onlara göre yürümek, yolculukların ve rotaların paylaşıldığı diğer öznelerle birlikte kurulan bir ritmi barındırır, dolayısıyla bu edim kültürel formların sürekli oluştuğu düşünme ve hissetme biçimlerinin yalnızca bir aracı değil, aynı zamanda kendisidir. Yürüme

pratiğinin sadece bir yerden başka bir yere doğru hareket etmenin ötesinde, sosyal ilişkilerin okunabileceği bir mecra ve aynı zamanda bunları üreten bir pratik olarak düşünülmesi önerilmekte ve yalnızca durağan bir biçimde değil, hareket halinde yaşadığımız vurgulanmaktadır. Bu bağlamda araştırmacı olarak anıt/mezarlıktaki deneyiminin şekillenmesinde yürüme pratiği merkezi bir role sahiptir.

Askerî Şehitlik'e ve Atatürk ve Şehitler Anıtı'na Aralık 2012, Ocak 2013 ve Ekim 2014¹ aylarında gerçekleştirdiğim 12 ziyaret ve ayrıca Şehitlik'te çalışan iki görevliyle yaptığım enformel görüşmeler² üzerinden mezarlıkta bulunan anıtlar, mezar taşları ve diğer sembolleri analiz etmeye çalışacağım. Araştırmayı, anıt ve mezar taşları arasında yürüdüğüm, mekân düzenlemesinin sınırlılıkları içerisinde her ziyarette mümkün olduğunca farklı rotaları denediğim öz-düşünümsel bir süreç olarak planladım. Söz gelimi mezarlıktaki defnedilme kronolojisini takip edip karşılaştırmalar yaparak, yakın zamanlarda ve aynı parsellerde defnedilmiş mezarlıkları izleyerek, Türkiye'nin siyasal tarihinde tanınan figürlerin ve yüksek rütbeli askerlerin defnedildiği parsellerin arasında dolaşarak, askerlik mesleğini icra ederken veya zorunlu askerlik görevi sırasında yaşamını kaybeden görece düşük rütbeli veya rütbesiz merhumların bulunduğu parselleri gözlemleyerek hatırlama/unutma bağlamında farklı eksenler kurmaya çalıştım. Görüşme yaptığım görevlilerden biriyle onun çizdiği rota doğrultusunda beraber yürüyerek, bazı mezarlıklar üzerine konuştum. Ayrıca Atatürk ve Şehitleri Anıtı'nı ve Şehitlik içinde bulunan diğer anıtları izleyerek konumları, biçimleri ve tasarımları üzerinden *mesajlarını* anlamayı denedim.

"Sivil" mezarlıklarda bulunmuş ve fakat herhangi bir askerî mezarlığa defnedilmiş bir yakını olmayan bir *yabancı* olarak, yakınlarını kaybeden ziyaretçilerin mezarlıktaki pratiklerini gözlemlemeye çalıştım.³ Onların mezarlık ve mezar taşlarıyla kurdukları ilişkiyi, daha çok mezar taşları üzerinden okumayı hedefledim. Araştırmacı olarak yürüme ritmim ve biçimimin ziyaretçilerin ve görevlilerin yürüme pratiğinden

farklılaşması sebebiyle (belirli bir hedef gözetmeyen, zaman zaman hızlı ve/ya da fazla duraksamalı) dikkat çekmemek için temkinli davranmaya çalıştım.

Yukarıda ayrıntılarına değindiğim araştırma süreci doğrultusunda, Atatürk ve Şehitleri Anıtı ile Cebeci Askerî Şehitliği'ni hem ulusal hafızanın taşıyıcısı/üreticisi bir anıt, hem de bireysel belleklerin aracısı/üreticisi bir mezarlık olarak inceleyeceğim. Devletin cisimleştiği bir yer olmasıyla birlikte hayatını kaybedenlerin öznelliklerine de kapı aralayan Şehitlik'te, mezarlık ve anıt katmanlarının ürettiği söylem arasındaki ilişkiyi tartışacağım. Ulusal ile bireysel bellek arasındaki alışverişleri ve/ya da gerilimleri genel anlamıyla kaybedilenlerin temsil edilme biçimleri üzerinden ortaya koymayı hedefliyorum. Bu minvalde, temsiliyetlerdeki farklılıkları, benzerlikleri ve tikellikleri Şehitlik'te bulunan anıtlar, mekânın düzenlenme biçimi ve özellikle de mezar taşları üzerinden okuyabileceğimizi ve onların biz hayattakilere neler söylediğini anlayabileceğimizi savunuyorum.

Şehit Kime Denir, Şehitliğe Kimler Defnedilir?

Bir kavram olarak "şehitliği"^{4 5} anlamak, hukuk, din ve milliyetçilik bağlamındaki farklı söylem ve pratikleri bir arada düşünerek mümkün olabilir. Bu haliyle de bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Ancak şehitliğin özellikle hukuk bağlamındaki tanımı, devletin ölümle ilişkisini belirleyen temellerden biri olduğu için mekânın kuruluşu açısından bilhassa önem taşımaktadır.

Şehitlik kavramının hukuki tanımı, çeşitli muğlaklıkları barındırır. Söz gelimi, Danıştay 11. Dairenin 2001 tarihli kararında, ilgili mevzuatta şehit ve şehitliğin herhangi bir tanımını yapan bağlayıcı bir düzenleme bulunmadığı belirtiliyor. Şehit yakınlarının çeşitli haklarını düzenleyen kanunlarda "Harp Malullüğü" veya doğrudan "şehit" ibarelerinin kullanılmasına rağmen, bu ibarelerin şehitlik kavramını açıklamadığı ifade edilmektedir (aktaran Gemalmaz, 2009, s. 18). Terörle Mücadele Kanununda ([TMK], 1991, madde 21) dahi şehitlik ibaresi yalnızca sosyal haklarla

ilişkili olarak kullanılmıştır.⁶İlgili kanun metninde “şehit olmak” yerine “ölmek”, “öldürülmek” eylemlerinin kullanılmasına rağmen, şehitliğin kavramsal sınırlarının kısmen belirlenmiş olduğu söylenebilir. İlgili tüm mevzuata genişletilmesi mümkün olan bu tanıma göre, eski ve halen görevdeki kamu görevlileri, özellikle de güvenlik bürokrasisi içinde yer alanlar, görevlerini ifa etmeleri sonucu öldüklerinde veya öldürüldüklerinde şehit olmuş sayılırlar (Gemalmaz, 2009, s. 12-15). TMK’de (madde 22) 2012 yılında yapılan değişiklikle birlikte, şehitlik statüsünün kapsamı genişletilmiştir. Buna göre, söz konusu haklardan sadece kamu görevlileri değil, zorunlu askerlik görevinde bulunanlar, geçici ve gönüllü köy korucuları ile Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve Emniyet Genel Müdürlüğü hesabına eğitim gören öğrencilerin de yararlanması mümkün hale gelmiştir.

Kavramın sınırlarını anlayabilmek için, şehitliğe bir mağduriyetin telafisi olarak yaklaşıldığında, şehitlik yalnızca hukuki bir statü olmanın ötesine geçerek bir hak alanı olarak da görülebilir. Bu bağlamda şehitliğe ilişkin hukuki tanımın dışında daha farklı düzlemler devreye girmektedir. Örneğin TSK’nin ilgili internet sayfasında şöyle belirtilmektedir:

Şehadet belgesi MY 439-1 (A) MSB Şehitlik Yönergesi esaslarına göre, TSK mensubu asker ve sivil kişilerden şehitliklere defnedilenlerin anne, baba ve eşine onurlandırmak amacıyla verilmektedir.

MY 439-1 (A) MSB Şehitlik Yönergesi yalnızca şehitliğe defnedilme ve şehitliklerle ilgili esasları düzenlenmekte, şehit olan personelin yakınlarının hakları ise genel olarak sosyal güvenlik mevzuatındaki "malullük" hükümleri ve tazminat kanunları çerçevesinde düzenlenmektedir.

Bu kapsamda şehitliğe defnedilmiş olmanın hakların sağlanmasına olumlu ya da olumsuz bir etkisi bulunmamaktadır (TSK, t.y.)

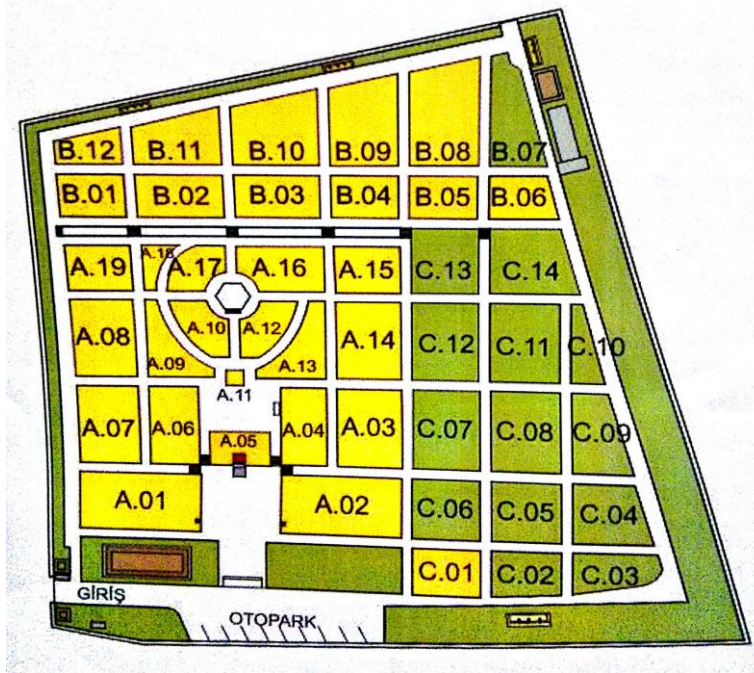
Yukarıdaki alıntıda bahsi geçen Şehitlik Yönergesi’ne göre Şehadet Belgesi’ni alabilen aileler, hayatını kaybeden yakınlarının devlet mezarlığına defnedilme “ayrıcalığını” kazanarak, bir kimlik elde ederler. Ancak, kazanılan bu kimlik, ekonomik

ve sosyal hakların sağlanması için yeterli görülmemektedir. Devlet için ölmenin ve öldürmenin kutsanması temelinde kurulan şehitlik alanı ile duygusal, sosyal ve ekonomik zararların telafisi temelinde kurulan mağduriyet alanlarının her zaman birbirine temas etmediği söylenebilir.⁷

Şehitlik Yönergesi, yalnızca TSK ve MSB'nin iç işleyişinde, Şehadet Belgesi ve askerî törenler ile defin işlemlerinin düzenlenmesi için kullanılıyor olmasına rağmen, mevcut muğlaklığı aşmak için yine bu metne başvurulmaktadır. Yönergenin, şehitlik tanımına ve şehitlerin defnine dair özel bir yasal düzenleme yapıncaya kadar, sorunların çözümüne yönelik yürürlüğe konulduğu, metinde, özellikle vurgulanmaktadır (Askerî Yüksek İdare Mahkemesi[AYİM] 3. Daire, 2010). Başka bir ifadeyle şehitlik statüsünün tanımı, devletin ölüm ritüellerini düzenleyen bir metin üzerinden şekillenmektedir. Ölümün anılığının, Levinas'tan hareketle, sadece yıkıcı değil kurucu bir kriz doğurduğu (Gülpinar, 2012, s. 92) ve böylece şehadetin muğlaklığını kaldırıp, sınırlarını belirginleştirdiği söylenebilir.

Yönergeye göre şehitliklere⁸ ailelerin istedikleri durumlarda millî savunma bakanları, orgeneraller ve oramiraller ile Kuvvet Komutanlıkları, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'na mensup asker ve siviller defnedilebilir. Askerler doğrudan savaş halindeyken ve (disiplinsizlik ve ihmal dışında) "iç güvenlik" sebebiyle; herhangi bir askerî tesis, kışla veya bina doğal afet sonucu zarar gördüğünde⁹; hudutlarda silahlı çatışmaya girilmesi halinde; ya da görevlendirmeye görev yerlerinden ayrıldıktan sonra vuku bulan bir olay sonucu hayatlarını kaybederlerse şehit sayılırlar. Ayrıca meslek grubu fark etmeksizin, görevli olarak askerî bir araçta bulunanlardan, bu aracın zarar görmesi sonucu ölenler de şehitliklere defnedilmesi uygun kişilerdir (AYİM 3. Daire, 2010). Şehitliklere defnedilenlerin öncelikle devletin görevlendirdiği, devlet için savaşan veya kaza ve doğal afet sonucu yaşamlarını yitirmiş olsalar bile savaşıma potansiyeli taşıyan kişilerden olması gerekir.

Şehit sayılan kişilerin cenaze ve defin ritüellerini ve bunlara ilişkin çeşitli prosedürleri bu yönerge düzenler. Şehit sayılanlar, yer olması koşuluyla, ailelerin arzu ettiği herhangi bir şehitliğe veya “sivil mezarlığa” defnedilebilir. Naaşın, şehitliklere defnedilmediği durumlarda dahi cenaze masraflarının tamamı devlet tarafından karşılanır. Ancak şehitliklerdeki mezar yerleri, ailenin taleplerine göre değil, ada, parsel ve sıra numaralarına göre belirlenir. Ayrıca, rütbe ayrımına da gidilmediği belirtilir. Mezar ve mezar taşlarının biçimi ve içeriğine aileler müdahalede bulunamaz, belirlenen standartlara göre tek tip mezar yapımına izin verilir. Ölüm ritüellerine dair tüm bu uygulamalar, yönerge gereği, en yakın Garnizon Komutanlığı’na yürütülür (Gülhane Askeri Tıp Akademisi, t.y.). “Sivil” cenaze törenleri ve defin işlemlerinde ailelerin üstlendiği tüm sorumluluklar, şehit cenazelerinde devlet tarafından yerine getirilir, devlet adeta ailenin yerine geçer.



Cebeci Askerî Şehitliği’nde ada numaralarını gösteren kroki (Kaynak: Cebeci Askerî Şehitliği).

Geçmişin ve Geleceğin Şehitleri

Ziyaretçileri, Cebeci Askerî Şehitliği ve buranın “sakinlerinden” evvel Atatürk ve Şehitler Anıtı karşılar (bkz. fotoğraf 1). Arka sırada bulunan iki dikdörtgen benzeri ve enlemesine uzanan beton kalıbın üstünde, hemen arkada bulunan mezarlığın tüm sakinlerinin isimleri, rütbeleri, doğdukları illerle doğum ve ölüm tarihlerinin yazılı olduğu levhalar vardır. Bu blokların her ikisinin de bir ucunda yuvarlak birer Türk bayrağı bulunuyor. Bayrak hem ön taraftan hem de arka taraftan görünecek şekilde yerleştirilmiş. Blokların arkalarında da, yaşamını kaybeden askerlerin isimlerinin yazılı olduğu levhaların devam ettiğini görmek mümkün. Defnedilme tarihine göre yerleştirilen isimliklerin, kronolojik olarak sonlarına gelindiğinde ise, herhangi bir isim yazılmamış, boş isimlikleri görebilirsiniz (bkz. fotoğraf 2). Bu anıta sadece sembolik olarak değil, aynı zamanda fiziksel bir gerçekliği olan, somut anlamda inşa edilen, kullanılan, yenilenen bir obje olarak yaklaşıldığında, tasarlanma süreci de dâhil olmak üzere anıt üzerinde bulunan dolu ve boş isimliklerin devlet görevlilerinin tasarrufunda olduğu düşünebilir. Bu anlamda boş isimlikler devlet görevlilerinin anıtı kullanma/yenileme stratejilerinden biri olarak da tahayyül edilebilir. Böyle olsa dahi, boş isimliklerin mezarlıkta henüz kullanılmamış mezarların olduğuna dair sembolik bir mesajı içerdiği, bu boş mezarlıkların ise gelecek günlerde başka askerlerle dolacağı varsayıldığı göz ardı edilememelidir. Ulus mitinin ebediyetinin, ulus için yaşamlarını yitiren askerlerin isimleri ve henüz ismi yazılmamış askerler üzerinden sağlanacağı varsayılmaktadır. Savaş sırasında kaybedilmiş hayatlar, ölü bedenler, olmadan ulus miti inşa edilemez (Mosse, 1992, s.72); bu yüzden hayatta kalmak bu mit bağlamında anlamlı değildir. Ölenlerin sebepsiz yere ölmedikleri vurgulanarak, yaşam ölüm üzerinden tanımlanır ve böyle anlamlı kılınır.



Fotoğraf 1: Atatürk ve Şehitler Anıtı'ndan genel bir görünüm (Ocak 2013).



Fotoğraf 2: Atatürk ve Şehitler Anıtındaki boş isimlikler (Ocak 2013).

Bahsedilen iki bloğun ortasında, onlardan daha uzun iki kalın sütundan yapılmış bir tak bulunmaktadır. Takın sütunları yukarıya doğru daralmakta ve iki sütunu bir beton kalıp birleştirmektedir. Birleştiren beton kalıbın hemen altında metal bir blokta, Atatürk'ün Kocatepe'de sigara içerken tasvir edilen görüntüsü kullanılmıştır. Takın sütunları, barış sembolleri olarak bilinen güvercin ve zeytin dallarıyla süslenmiş, ancak takın üstünde aynı zamanda bir silah tasviri de yerleştirilmiştir (bkz. fotoğraf 3). Bu tasvirlerin, ziyaretçilere ölümü ve “vatan için kendilerini feda etmiş” bu bedenlerin aslında barış için, geride kalanların barışı ve huzurlu yaşamaları için öldüklerini hatırlattığı söylenebilir. Ancak barış her zaman fazla “barışçıl” değildir, savaşı bertaraf etmez, etmek istemez. Güvenliğin tesisi için ölmenin ve öldürmenin birbirinden ayıramayacak kutsal eylemler olduğu mesajını, barış sembollerinin yanında bulunan silahın gönderdiği söylenebilir. Beş parçalı anıtın tam ortasında bulunan ve diğer yapılardan daha büyük olan bu tak ve takın ortasındaki Atatürk tasviri tüm anıtın merkezinde bulunmaktadır.



Fotoğraf 3: Atatürk ve güvencini zeytin dalı ve silah tasviri bulunan tak (Ocak 2013).

Şehitlik'te yatanların isimlerinin olduğu blokların önünde, her biri bir bloğun önüne gelecek şekilde yerleştirilmiş olan, betondan yapılmış iki kalıp bulunmaktadır. Bu kalıpların üzerine monte edilmiş metal levhaların her birinde, sekiz mısralık şiirler yazılmıştır. İlk bloğun üzerindeki 1921'de kaleme alınan İstiklal Marşı'nın Kurtuluş Savaşı'nda yaşamlarını kaybeden askerlerle ilgili olan yedinci ve sekizinci kıtaları dikkat çekmekte¹⁰; ikincisinin üzerinde ise yine Mehmet Akif Ersoy'un ilk kez 1924'de yayımlanan Çanakkale Şehitleri'ne şiirinden iki dördlük bulunmaktadır¹¹. İstiklal Marşı şiirinin altında, şairinin ismi yazılı değilken, diğeri kadar yaygın bir şekilde hafızalarda yer almayan ikinci şiirin altında şairin adı ziyaretçilere hatırlatılmıştır. İkinci şiir, yaşamını kaybeden askerlere hitap ederken, ilki geride kalanlara hitap etmekte, geride kalan ulus mensupları için kendini feda eden insanları hatırlatmakta ve son olarak şair kendini de feda etmeye hazır olduğunu belirtmektedir.

Bir *hafıza mekânı* olarak bu anıttaki şiirler, asker isimleri ve tüm bunların merkezinde bulunan Atatürk tasvirinin, tarihsel bir sürekliliğe ve mitsel bir anlatıya işaret ettiği muhtemeldir. Nora (2006, s. 17), moderniteyle birlikte doğal hafıza ortamlarının kaybolduğunu savunur. Bunun için, süreklilik duygusunun hafıza mekânlarının üretimiyle sağlanabildiğini ifade eder. Söz konusu hafıza mekânı da süreklilik duygusunun üretildiği mekân pratiklerinin tezahürlerinden biridir. Şiirlerle somutlaşan ve Çanakkale Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'yla başlayan süreç, ölü bedenlerin isimleri ve ölüm tarihleri üzerinden günümüze ulaşır. Henüz hayatta olan, ancak kendini feda etmesi ve boş isimliklerde yer alması beklenen askerlerle geleceğe intikal edecektir. Mosse (1979, s. 2) vatanseverlik mitinin, gerçek bir ihtiyacı karşılamadığı sürece asla uzun ömürlü olmayacağını ifade etmektedir. Bu mit, bir yandan, savaş anında askerlerin savaştaki kıyımla, ölüm ve ölüme tanık olma korkusuyla başa çıkmasını sağlarken, diğer yandan, barış geldiğinde de hayatta kalanlara ölümlerin beyhude olmadığını telkin eder. Yazılı isimler bu miti sağlamlaştırırken, boş isimlikler

de bu mitin devam eden bir süreç olarak kurulduğunu ziyaretçilere anlatır. Ulusun ölümsüzlüğü, ezeli ve ebedi oluşu bu anıtla ve hemen yanında bulunan mezarlıkta yatan bedenler üzerinden mitsel bir anlatıya dönüşür. Bu anıtla, tarihsel tüm boşluklar “tutarlı” bir biçimde doldurularak tarihsel bir süreklilik sağlanır. Assmann’ın belirttiği gibi (2001, s. 55) “kayan boşluğun” ardından, kökene ilişkin anlatıları resmî tarih tamamlamaya çalışmaktadır. Tarihsel olarak sürekliliğin, geçmişin ve geleceğin mimarı ve tanığı olanın, kurucu lider Atatürk olduğu hem anıtın mekânsal düzenlemesinden hem de adından anlaşılmaktadır.

Bir Anıt Olarak Cebeci Şehitliği: Savaş Deneyiminin Biricikliği

Anıtı geçip askerî mezarlığa doğru yöneldiğinizde, üzerinde “Cebeci Askerî Şehitliği” yazan bir giriş takı ziyaretçileri karşılar. İçeriye doğru sol tarafta nöbet tutan bir askerin gözetleyici bakışları altında adım atarken, birkaç metre ötede, idari bölüm ile ziyaretçi salonlarının bulunduğu tek katlı bir yapıyla karşılaşsınız. Mezarlığa ilk adımı bu binayı geçtikten sonra atarsınız. Kısa bir süre ilerledikten sonra, bir tören alanı ve Şeref Binası’nı görürsünüz. Resmi anma törenlerinde bu tören alanı çeşitli üst rütbeli askerleri ve ilköğrenim ve/ya da ortaöğrenim öğrencileri ile hayatını kaybedenlerin yakınlarını ağırlamaktadır.¹² Örneğin, Millî Eğitim Bakanlığı’nun 18 Mart Şehitler Günü’ne ilişkin yönetmeliğinde Ankara’da yapılan anma törenlerinin Anıtkabir ve Cebeci Şehitliği’nde icra edilmesi zorunlu tutulmuştur (2003, madde 6). Bu mekânı bir mezarlıktan farklı kılarak bir anıt kategorisine dâhil eden unsurlardan biri de, buranın kayıp yakınlarının bireysel anmaları için ziyaret ettikleri bir alan olmanın yanı sıra, ulusal anma törenlerine ev sahipliği yapmasıdır. Toprak altında yatan bedenler, yalnızca *sıradan* insanların çocukları, kardeşleri, eşleri, babaları değil, ulus tarafından ortaklaştırılmış, ulusun tamamına ait olduğu farz edilen bedenlerdir. Onlar artık ortak hafızanın birer öğeleridirler.

Mezar taşlarının anlattığı hikâyeyi daha yakından anlamak için mezarlıkların içlerine doğru girildiğinde, sivil mezarlıklarda karşılaşılmayan bir düzen dikkat çeker. Arazi içindeki parseller düzenli bir biçimde bölünmüş ve tüm mezarlıklar aynı hizada yer almaktadır. Askerî bir geçidi andırırçasına, her mezarlık nizami olarak bir sonrakini takip etmektedir. Ayrıca, her mezarlığın mezar taşı olmayan diğer ucuna bir Türk bayrağı yerleştirilmiştir (bkz. fotoğraf 4). Yönergede belirtilen kurallara paralel biçimde mezar taşlarının üzerinde aktarılan içerikler de, benzer bir düzen doğrultusunda sıralanmıştır: Askerî rütbelere, isimler, doğum ve ölüm yılları, memleketler vb. aynı sırayla aktarılmıştır. Bonatz (aktaran Mosse, 1979, s. 9-10) askeri mezarlıklardaki düzen ve uyumun sembolik düzlemde bireyin topluma tabiiyetini işaret ettiğini ve böylece mezarlıkları anıta dönüştürdüğünü belirtmektedir. Hatta, ona göre, askerî mezarlıklar, mezarlık oldukları kadar birer ulusal ibadethane olarak görülmesi nedeniyle, tıpkı ibadet mekanlarında olduğu gibi, her detayın belli bir biçimde tanımlandığı bir düzenlemeye sahiptir.



Fotoğraf 4: Mezar taşlarına yerleştirilen Türk bayrakları (Ocak 2013).

Mezar taşlarına, geride kalanların hayatını kaybedenlere dair hafızalarını anlatan bir metin olarak bakıldığında, hikâyelerin belli bağlamlarda benzeştiği görülebilir. Birçok savaş anıtı veya savaş mezarlığında olduğu gibi, yaşamlarını yitirenlerin farklı biyografileri olmasına rağmen, şehitlikler bu farklılıkları törpüler. Geride kalanların tahayyül ettikleri savaş deneyimi çeşitlilik içermemektedir. Söz gelimi zihinlerde, “ölmekten ve öldürmekten korkan asker imgesi” değil; vatani için “yaşamlarını feda eden, cesur asker imgesi” oluşur. Mosse (1991, s. 79-80), özellikle Birinci Dünya Savaşı’nda hayatını kaybeden askerler için yapılan anıtları ve mezarları incelerken, hayatını kaybeden askerlerin tek tek değil, bir grup halinde sembolize edildiğini ve mezarların düzenleme biçiminin savaş deneyiminin homojenliğini vurguladığını belirtir. Savaşta hayatını kaybedenlerin sivil bir mezarlığa defnedilseler dahi, bu sembolizmin dışına çıkmamak için, diğer mezarlıklardan bir duvar ya da farklı işaretlerle ayrıştırıldıklarını ifade eder. Ayrıca hayatını kaybeden askerlerin, geride kalanların görebildiği, dokunabildiği ve bu yolla ölüm kültürünün canlı kılınabildiği sembolik nesnelere dönüştüğünü vurgular. Geçmişe hükmeden ulus-devlet aklı, geride kalanların zihinleri üzerinden geleceğe de hükmetme çabası içindedir.

Mezar taşlarından hayatını kaybedenlerin biyografilerinin çeşitliliğini tahayyül etmek bir hayli zordur. Ölümden hemen önceki askerlik deneyimi, önceki deneyimlere hükmeder. Mezar taşlarındaki metinler dolayısıyla, mezarlık sakinleri sonsuza dek “jandarma er”, “pilot kıdemli yüzbaşı”, veya “kara pilot üsteğmen” olarak hatırlanırlar. Askerlerin yaşamlarını belirleyen diğer tüm deneyimlerin, askerlik deneyimi ve ulus anlatısı karşısında yenik düştüğü gözlemlenebilir. Geride kalanlar için mezar taşlarıyla kristalize olmuş her bir yaşam, her bir hikâyeye kaybolmakta, yaşamlar her zaman “seve seve” feda edilmese de, geriye yalnızca “askerlik hizmeti” ve feda edilen bir yaşam anlatısı kalmaktadır.

Mezar taşlarında askerî şehitliğin sakinlerinin çoğunun nasıl ve nerede hayatlarını kaybettiklerine dair bir bilgiye rastlanmamaktadır.¹³ Şehitlik'te çalışan ve bir süre mezarlığın içinde beraber yürüdüğümüz görevli, "Afganistan şehitlerini gördünüz mü?" diye sorarak, Türkiye'nin Afganistan'da Birleşmiş Milletler misyonunu üstlendiği süre içinde hayatını kaybeden askerlerin mezarlıklarını göstermek istedi. Daha önce birkaç kere, 2000'ler sonrası defnedilen askerlerin bulunduğu parselden geçmiş olmama rağmen, bu mezarlıkları fark etmemiştim. Görevli mezarları gösterdikten hemen sonra, bu mezarları daha önce de gördüğümü, ancak buradaki askerlerin, Güneydoğudaki çatışmalar sırasında hayatlarını kaybettiklerini düşündüğümü hatırladım. Bu yüzden mezar taşlarında *sözle* kurulan temsiliyet her zaman yazılanlarla değil, yazılmayanlarla da gerçekleşmektedir. Askerler farklı savaşlarda hayatlarını kaybetmiş olsalar dahi, mezar taşlarında yazılanlar ve yazılmayanlar bir metin olarak ele alındığında, ziyaretçilerin söz konusu askerlerin aslında tek bir savaşta mücadele ettiği ve "şehit olduğu" izlenimini edinmesi muhtemeldir.

Ayrıca, mezar taşlarının anlattığı ya da anlatmadığı hikâyeler ziyaretçinin hem kişisel biyografisi hem de içinde bulunduğu tarihsel bağlama göre farklılaşma olanağını barındırır. Örneğin, günümüzden yirmi yıl sonra aynı mezarlığa bakan başka bir ziyaretçi, tamamen farklı olmasa dahi, taşlarda başka bir anlatı bulabilir. Zira anıtlar veya anıtsal özellikleri bulunduran yapılar, fiziksel olarak değişmese bile, toplum değiştikçe bireylerin bu yapılara verdiği anlamlar da değişecektir (Yılmaz, 2011, s. 200). Dolayısıyla anıtlara yüklenen anlamlar ve değerler dinamiktir, en geleneksel anıtın bile taşıdığı varsayılan statik anlamı, izleyicilere doğrudan dikte etmesi olanaksızdır. Başka bir ifadeyle, iktidarın anlatısı ile hafıza arasındaki ilişkiyi her zaman tek düze ve tek taraflı düşünmek ziyaretçileri ve/ya da geride kalanları pasif kılmaya, dolayısıyla, onların failliğini göz ardı etmeye neden olabilir. Onların belleği ile ulus-devletin kurgulanmış toplumsal hafızası her zaman birbirine koşut ilerlemeyebilir. Bu örnek

özelinde, mezarlık ziyaretçilerinin hatırlama ve unutmaya repertuarları yalnızca devlet ve devletin kurumları tarafından belirlenmez. Bireyler, biyografilerinin oluşmasında büyük rolü olan toplumsal, siyasal, kültürel bağlam dâhilinde kendi belleklerini şekillendirmeye muktedirlerdir.

Dinsellik ve Sekülerlik Arasında Bir Anıt/Mezarlık

Mezarlıklar, dinin çeşitli semboller ve pratikler aracılığıyla kendini belirgin bir biçimde gösterdiği, ölümün din ve ritüellerle ilişkisinin mekânsal olarak cisimleştiği bir alan olarak görülebilir. Türkiye'deki siyasal ve tarihsel bağlam düşünüldüğünde, askerî bir mezarlık olan Cebeci Şehitliği'ni ve şehitliğin ziyaretçilerine sunduğu hafızayı sekülerlik ve İslam ikiliği özelinde nasıl düşünmek gerekir? Ulus hafızasının kurulduğu bir kamusal alan olarak Şehitlik'in, İslami pratiklerin görünürlüğü açısından dinsel ve seküler söylem içinde bir gerilime gebe olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu gerilim hem şehitlik kavramının kuruluşunda, hem öznelerin pratiklerinde hem de sözle kurulmuş bir mekân olarak mezarlığın kendisinde bulunabilir (Wright, 2009).

Şehitlik kavramı dolayımındaki söylem ve pratikler, iktidar ve kutsallık arasındaki daimi bağın koparılamamış olmasında, bu bağın varlığını seküler ve modern toplumlarda da sürdürmüş olmasında aranabilir (Balandier, 2010, s. 99-100). Ancak Asad (2007, s. 37-38) sekülerliğin oluşumunun tek bir soy kütüğü olmadığını, ne kendisini önceleyen dinin devamı ne de bundan basit bir kopuş olduğunu dile getirmektedir. Seküler alanın üzerindeki örtü kaldırıldığında, doğrudan dinî alana ulaşamayacağını iddia eder. Keza Kantorowicz (2011, s. 113-125) Tanrı'nın yerine vatani koyma fikrinin, 1914'den beri daha açık bir şekilde görünür olduğunu, Avrupa Orta Çağ siyasi fikrinde ise bir şövalyenin kendini feda etmesi eyleminin kamusal değil, bireysel olarak kurulduğunu belirtmektedir.

İslam'da "şahit" anlamına gelen şehitlik kelimesi, Kur'an'da 35 defa, çoğulu olan "şüheda" kelimesi ise 20 defa geçmektedir. Ancak bu kavramın kullanıldığı her bağlam

ölümü vurgulamamaktadır (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014). Öz (2014, s. 34) şehitlik kavramının, Kur'an'da önemli bir yer tutmasına rağmen, anlam kaybına en fazla uğrayan kelimeler arasında olduğunu, kavramın sadece "savaşta öldürülenler" olarak kullanılmasının hayatta kalmayı önceleyen "şahit olma" anlamını aşındırdığını belirtmektedir. Dolayısıyla şehitlik kavramındaki anlam değişimi, dinsel ve seküler olanın etkileşimli ilişkisinin tarihselliğinde aranmalıdır. Şehitlik bağlamında çoğu zaman iç içe geçmiş olan seküler ve dinsel, *hayalî cemaatin* belleğine dair bize birtakım yol izleri sunmaktadır.^{14 15}

Mezarlıklar, öte yandan, ziyaretçilerin kendilerini nasıl ifade edeceklerine ve hissedeceklerine dair belirli kültürel normların bulunduğu, dolayısıyla sürekli kendilerini denetlemek zorunda kaldıkları bir toplumsal bağlama denk düşer (Doris vd., 2005, s. 106). Kutsal öğelerin ve yasın daimi olduğu bir sosyal mekân olarak mezarlıklar, farklı toplumlarda farklı kültürel ve dinsel temellere dayalı simge, kod ve kurallarla bezelidir. Birçok kültürde yas tutanlar, kendine ve çevresindekilere yas duygusunu çeşitli semboller ve biçimler aracılığıyla aktarmaya çalışır. Giyinme kodları (siyah giyinme, gösterişli giyinmeme, başörtüsü, gözlük takma gibi), bedene yapılan sembolik müdahaleler ya da müdahale etmeme hali (makyaj yapmamak, sakal kesmemek, ya da sakal tıraşı olmak), davranış kodları (alçak sesle konuşma, beden hareketlerini yavaşlatma) yasın farklı ifade edilme biçimlerinin yalnızca küçük bir kısmıdır. Kadın ziyaretçilerin bazılarının mezarlık başında başörtüsü kullanmasının, ziyaretler sırasında okunan duaların ve (daha sonra da değinilecek olan) mezarlık başında bırakılan dua kitaplarının, çeşitli duaların veya Allah'ın 99 adının Arapça olarak yazıldığı çerçevelenmiş objelerin, dinsellik ve sekülerliğin bu mekân özelindeki geçişkenliğine işaret ettiği söylenebilir. Örneğin, dinsel sembolizmle yüklü bazı objelerin, kalıcı bir şekilde mezarlıkta bırakılması, öznel bir dinsel bağlam kurma girişimi olarak değerlendirilebilir.

Mezar taşlarının anlattığı hikâyelerin benzerliği ve dinî sembollere ve anlatılara bu mezar taşlarında “sivil mezarlıklar” kadar yer verilmemesi, bu ilişki bağlamında dikkat çekicidir. Bazı mezar taşlarına “Ruhuna Fatiha” ibaresinin konulması, bir bakıma, mezarlık sakininin ziyaretçilerden, gelip geçenlerden dua istediği, dolayısıyla hatırlanmak ve anılmak istediği sembolize eder. Her bir mezar taşı, hayatta olanların mezarı kolaylıkla bulabilmeleri saikiyle bir işaret koyma gereksiniminden daha fazlasını ifade eder. Mezar taşları üzerindeki yazılar ve semboller, merhum ve merhumenin yakın çevresiyle ilişkileri içerisinde anlamını bulan, dolayısıyla da, bu özneliği yansıtan ifadelerdir. Ancak, bu ifadeler hayatını kaybetmiş olanın hiç tanımadığı ziyaretçilere de hitap edebilir. “Sivil mezarlıklar”da sıklıkla rastlanan ve yaygın olarak okunmadığı için daha çok sembolik bir anlam taşıyan Arapça harflerle yazılı duaları veya sözleri de (mezarlık sahibinin korunması ve ölümden sonraki yaşamda huzur bulmasını sağlama gibi büyüsel anlamlarına ek olarak) bu bağlamda değerlendirilebilir. İslam’ın dili olarak kabul edilen Arapçanın, sembolik olarak mezarlık alanının kutsallığına işaret ettiği ve katkı sağladığı, hayatta olmayanların bu kutsiyet çerçevesinde anılmasına dair bir talebi ifade ettiği düşünülebilir.

Cebeci Askerî Şehitliği’nde dinî pratiklere, inançlara işaret eden semboller hiç yok değildir elbette, ancak çok sınırlı oldukları söylenebilir. Şehitlik’te, birkaç mezar taşı haricinde, bu bağlamda değerlendirilebilecek sembollere rastlanmamaktadır. Taşıyanlarda ise semboller, çoğunlukla -yakınlarının müdahil olma alanı olarak daha önce de belirtmiş olduğum- mezar taşlarının arkalarında bulunmaktadır. Dinî semboller oldukça sınırlı bir çerçevede ziyaretçilerin belleklerine sunulmuştur. Mezar taşları dışında verilebilecek başka bir örnek Askerî Mezarlık’ın web sitesinde “[t]üm Şehitlerin anısına yapılmış ‘Şehitler Ruhuna Fatiha’ yazılı duvar” olarak sunulan anıttır (Bkz. Fotoğraf 5). Hayatını kaybedenlerin yakınları tarafından değil de, resmi

otoritelerce yapılan bu anıtın üzerinde bu –Türkçe- yazı dışında bir ifadeye rastlanmamaktadır.



Fotoğraf 5: “Şehitler Ruhuna Fatihâ” Anıtı (Ocak 2013).

Mezarlık içinde, Şehitler Ruhuna Fatihâ anıtı dışında TBMM tarafından 31.07.1936 tarihinde “Türk Ulusunun Şehitlere Minnet Duygusunun İfadesi” olarak konulduğu belirtilen pirinç çelenk, bir kısmı mermerden yapılmış bir camekân içinde bulunmaktadır. Bu yapıyı mezarlığın tam ortasında bulunan bir tören alanı çevrelemektedir. Daha önce de belirttiğim gibi, resmi törenler ve anmalar, bu alanda gerçekleşmektedir. Bu anlamda, bu mekânın kutsallığının kaynağını dinsel bir anlatıdan ziyade, ulusal bir anlatıdan aldığına dair bir değerlendirme yapılabilir.

Askerî mezarlıktaki görevli, ulusal tarih ve siyasal hayatı açısından öne çıkan ve isimleri devlet aygıtları ve medya aracılığıyla belleklerde yer eden bazı figürlerin mezarlıklarını gösterirken, önünden geçtiğimiz bir mezara işaret etti ve bu mezarlığa daha önce dikkat edip etmediğimi sordu. İlk bakışta, mezar taşının diğerlerinden daha farklı ve daha büyük olduğu göze çarpıyordu. Merhum 1910’da doğmuş ve 1938’de

yaşamını yitirmişti. Kısa bir sessizlikten sonra görevli, bu mezarlığın farklılığına açıklık getirdi. Mezarlık sahibinin gayrimüslim olduğu için onun mezar taşının, diğer mezarlıklarda—Müslüman mezarlıklarında—olduğu gibi güneye bakmadığını, bakış yönüyle diğerlerinden ayrıldığı belirtti. Bu farka dikkat çekmesinin devamında görevli, gururlu bir ses tonuyla “herkes ayrımcılık yaptığımızı düşünür ama bakın biz yapmıyoruz” diyerek gayrimüslim birinin mezarlığının, her ne kadar bakış yönü farklı olsa da, dışarıda tutulmadığına işaret etmişti. Bir diğer görevliye aynı mezarlığın hikâyesini sorduğumda, merhumun emekli bir korgeneralin oğlu olduğunu bildiğini ve uzun yıllar önce defnedildiği ve Şehitlik arşivinde herhangi bir kaydı bulunmadığı için mezarlığı hakkında bilgi veremeyeceğini belirtmişti. Bu mezarlığa dair tutarlı bir bilgiye ulaşamadım. Ancak Şehitlik’te “seküler” ve “dinsel” olan arasındaki geçişkenliğin, farklı yönde inşa edilmiş bir mezarlığa atıfla, bir görevli tarafından gayrimüslim mezarlığı olarak örnek gösterilmesini mümkün kılan bir bağlam yarattığı düşünülebilir.

Görevlinin gösterdiği diğer mezarlıklar arasında Sabiha Gökçen’in, Remzi Oğuz Arık’ın, Kazım Karabekir’in (devlet mezarlığına taşınmadan önceki “makam mezarı”), Eşref Bitlis’in ve Necip Torumtay’ın, bunlara ek olarak bazı generallerin veya eski genelkurmay başkanlarının mezarları¹⁶ da vardı. Farklı tarihsel anlar, siyasal ve sosyal bağlamların, özellikle tanınan figürlerin mezarlıkları üzerinden bir araya gelmiş olması nedeniyle, bu mezarlığı ziyaret etme deneyimi, adeta güncel siyasetin ve ulusal tarihin “resmigeçitine” tanık olmak olarak okunabilir. *Heterotopik* (Foucault ve Miskowiec, 1986) mekânların bir tezahürü olan mezarlıklar, fiziksel bir gerçeklikle eşzamanlı olarak birbiriyle ilişkisiz simgesel uzamları bir araya getirdiği için zihinsel olarak da kurulurlar. Bu zihinsel kurgu hayatını kaybedenlerin yakınlarının nezdinde anıları canlı tutan ifadeler bütünüyle cisimleşmektedir. Ancak Şehitlik’in simgesel uzamı yalnızca mezarlık sakinlerinin yakınlarının anıları aracılığıyla değil; aynı zamanda ulusal belleğin teleolojik karakterine uygun tarihsel bir süreklilik duygusu üzerinden de

kurulmaktadır. Böylesi bir uzamın, dinî alanla/olanla kurduğu ilişki oldukça sınırlıdır. Burada dini pratikleri işaret eden semboller kontrollü bir biçimde görünür kılınmıştır. Ulusal anlatının ve ulus-devlet pratiklerinin sekülerlik iddiası, Cebeci Askerî Şehitliği'ndeki anıt ve mezarlık özelliklerini bir arada taşıyan mezarlıkların kendilerine has dinsel ve büyüsel bağlamının önüne geçmektedir.

Mezar taşları: Değişim ve Düzenlilik

Mezar taşlarında somutlaşan biyografilerin aynılaştırılması dışında, taşlar kendi içinde zamana bağlı bazı farklılıklara da sahiptir. Örneğin defnedilme yıllarına göre taşların formlarında, malzemelerinde ve yazıların içeriklerinde farklılaşmalara rastlamak mümkün. Aynı tarihlerde yapılan mezar taşları, genellikle aynı formları ve özellikleri barındırmaktadır. Parsellerdeki mezarlık yerleri doldukça yeni bir parsele geçildiğinden, bu farklılık kolayca fark edilebilir. Başka bir ifadeyle parsellerin kendi içindeki farklılıklar da belli bir örüntüye sahiptir (bknz. fotoğraf 6). Şehitlikte beraber yürüdüğüm görevliye, mezar taşlarındaki farklılaşmalara dair bir soru yönelttiğimde, bu form ve şekillerin herhangi bir yönetmelikle belirlenmediğini, yıllar geçtikçe farklı taşların ve mezarlık düzenlemelerinin kullanıldığını belirtmiştir.



Fotoğraf 6: Farklı mezarlık formları (Ocak 2013).

Taşlardaki zamana bağlı değişimler, hangi bilgilerin verildiği üzerinden de okunabilir. 1990'lara kadar mezar taşları üzerinde anne ve baba adı görülmemektedir. Önce baba adının, özellikle 2000'li yıllara gelindiğinde ise hayatını kaybedenlerin anne adı ile (mezar taşındaki ifadesi ile "ana adı") birlikte baba adının yazıldığı görülmektedir. 1990'lar ve özellikle 2000'lerde PKK ile devletin güvenlik bürokrasisi arasındaki savaş sonucu hayatlarını kaybedenlerin yakınlarının, medya ve sivil toplum alanlarında görece daha görünür olmaları, mezar taşlarındaki bu (düzenlilik içindeki) değişimin okunması için ipuçları sunmaktadır. Şehitlik üzerinden "şehit yakını", "şehit ailesi" ve "şehit annesi" gibi çeşitli sosyal kimlikler inşa edilmektedir. Bu kimliklerin oluşumunda ölümle başa çıkma, sosyal ve ekonomik haklar edinme, hâkim toplumsal cinsiyet rolleri ve şehitliğin kamusal alandaki meşru konumu gibi pek çok siyasal ve toplumsal eksen etkilidir (Şentürk, 2012; Gedik, 2014). Şehitler önceleri yalnızca ulusun evlatlarıdır, anneleri ve babaları saklı kalmaktadır. Ancak günümüze yaklaştıkça bu sosyal kimlik inşasına koşut olarak anonimlik perdesi kısmen kalkmakta, ziyaretçiler evlatlarını

“vatana feda eden” annelerin ve babaların, isimlerinden ve varlıklarından haberdar olabilmektedir.

Mezar taşlarındaki temsiliyetlerin zamana bağlı olarak değişimi yalnızca *sözler* aracılığıyla gerçekleşmemektedir. Özellikle 2000’li yıllardan sonra mezar taşlarına hayatını kaybedenlerin yakınları tarafından yerleştirilen eklentiler yalnızca *sözle* kurulan hikâyelere ilişkin bazı detaylar sunmaktadır. Örneğin 2000’den sonra yapılan üç farklı mezarlıkta metal helikopter maketleri bulunmaktadır (bkz. fotoğraf 8). Beraber yürürken, görevli helikopter maketli mezarlıklardan birini göstererek hayatını kaybeden bu askerin helikopter içinde kurşunlandığını, ailesinin dava açtığını ve davanın hâlen devam ettiğini belirtmiştir. Görevlinin verdiği detaylar, mezarlıklarda sembolik ya da söylemsel olarak ifadesini bul(a)mayan, mezar taşlarının ziyaretçilerden gizlediği ya da örtük bir biçimde temsil ettiği şehitlik hikâyelerinin de olabildiğine işaret etmektedir.¹⁷



Fotoğraf 8: Mezar taşı üzerine yapılan helikopter maketi (Ocak 2013).

Bir Mezarlık Olarak Cebeci Şehitliği: Öznelerin Görünürleşmesi Üzerine

Cebeci Askerî Şehitliği’ndeki iktidar ve bellek arasındaki ilişki, hayatını kaybedenlerin yakınlarının mezarlıklara ve mezar taşlarına müdahale etme pratiklerinde görünürleşmektedir. Şehitlik’te, özellikle son yirmi yıl içerisinde, mezar taşları üzerinde

askerlerin fotoğraflarının da olduğu dikkat çekmektedir (bkz. fotoğraf 9). Mezarlığı gezdiren görevli, mezar taşlarına fotoğraf konulması kararının tamamen aileye ait olduğunu ve bazı ailelerin bunu tercih etmediğini belirtmiştir. Dolayısıyla asker yakınları, sınırlı da olsa, mezar taşlarının ön kısımlarının düzenlenmesine müdahil olabilmektedir. Özellikle 2000’li yıllardan itibaren yapılan mezarlıkların farklılıkları dikkat çekmektedir. Bu dönemde ailelerin mezarlıklara ve mezar taşlarına müdahalelerinin oldukça yoğun olduğu söylenebilir. Ancak bu müdahalelerin çoğunluğu, mezar taşlarının önlerine değil, arkalarına yapılmaktadır. Bunlardan bir tanesi taşların arkalarına yapıştırılan, bırakılan ya da ek bir malzemeyle monte edilen fotoğraflardır. Mezar taşlarını bezeyen bu görsel kompozisyonlar genellikle hayatını kaybeden askerlerin, sivil veya üniformalı olarak boydan çekilen fotoğraflarından veya farklı fotoğraflarının bir kolâjından oluşmaktadır. Bu fotoğraf kolajlarında zaman zaman Türk bayrağı da yerini almakta, ya kolajın bir parçası olarak ya da fotoğrafın yanına yapıştırılmak suretiyle kompozisyona eklenmektedir (bkz. fotoğraf 8 ve 9). Bazı taşların arkalarında yalnızca Türk bayrağı ve buna eşlik eden maniler veya şiirler bulunmaktadır. Bunlar dışında –daha önce de bahsi geçen- metalden yapılmış helikopter veya kartal maketi de asker yakınlarının eklentileri arasında sayılabilir (bkz. fotoğraf 10). Hayatını kaybedenin havacılıkla olan ilişkisi, sadece mezar taşının önünde yazan ibareyle sınırlı kalmamış, söz konusu eklentiler aracılığıyla bu bilgi ayrıca vurgulanmıştır. Birbirinin yakınında bulunan iki ayrı mezarlığın taşlarının arkasında ise Galatasaray ve Fenerbahçe gibi futbol kulüplerinin amblemleri ve renkleriyle bezenmiş fotoğraflar yer almaktadır. Mezar taşlarının türdeşliği aracılığıyla “ulusun evlatları” olarak temsil edilen kaybedilenlerin, bu eklentiler aracılığıyla yeniden *şahsiyet kazandığı* söylenebilir. Bu örnek özelinde futbol taraftarlığı, gayrişahsiliği ilga ederek bireysel bir anlatı kurma girişimi olarak okunabilir. Öte yandan, ziyaretçiler, mezarlığa bıraktıkları çeşitli nesnelere bu bireysel anlatıları güçlendirirler. Mezar taşlarının hem

önüne hem de arkasına yapıştırılan nazarlık şeklindeki etiketler, toprağın üstünde bulunan ışıldaklar, toprakta ekili olan doğal çiçeklerin yanına toprağı kazarak monte edilmiş yapay çiçekler, kutuların içine bırakılan temizlik malzemeleri ve Yasin kitapları, oturmak için bırakılan tabureler, unutulmuş veya bırakılan oyuncak arabalar, Allah'ın 99 isminin Arapça harflerle yazılı olduğu bir çerçeve bırakılan objeler arasındadır. Ziyaretçiler bıraktıkları bu nesnelere aracılığıyla mezarlığı, kendi gündelik yaşamlarının bir uzantısı haline getirebilmektedirler. Böylelikle mezarlıklar, yalnızca taştan veya mermerden yapılar olmaktan çıkarak geride bırakılanlarla anlam kazanan bireysel anıtlar haline dönüşür. Şehitlik gibi ulus mitinin sergilendiği/dile geldiği bir mekânın çeşitli müdahalelerle bireysel anlatılara da alan tanınması özellikle son on beş yılda yapılan mezarlıklarda daha da görünürleşmektedir. Bu durum, bir yandan, yasin daha yoğun yaşandığı yakın tarihli kayıplarda mezarlıklara daha fazla müdahale ediliyor olabileceğini düşündürmektedir. Öte yandan, bu mezarlıklar, şehitliği, bir anıt ile bir mezarlığın (belki bu bağlamda tarih ile belleğin) özelliklerini aynı anda taşıyan ikircikli *hatırlama mekânları* olarak kurarlar. Dolayısıyla Şehitlik anıtla mezarlık arası, ara bir form olarak anlam kazanmaktadır. Devletin kurumları ve ideolojisinin sunduğu belleğin yanı sıra hayatını kaybedenlerin yakınlarının müdahaleleri üzerinden öznelliklerinin böylesine görünür olması, Askerî Şehitlik'i aynı zamanda "sivil" bir mezarlık olarak yeniden anlamlandırabilmektedir. Ulusal mitin kökeninin değil de, yeniden üretim sürecinin bellek açısından önemini vurgulayan Bell (2003), hâkim ulusal mitin bireylerin veya grupların belleğinde tek başına var olmadığını, ulusal mitlerin her zaman ikincil mitlerle karşılaştığını ve rekabet ettiğini belirtir. Bu yaklaşıma göre ulusal mitin oluşumunda ve tarihsel, siyasal, hukuksal ve kültürel bağlam dâhilinde dönüşümünde bellek önemli bir aktördür. Toplumsal bellek, verilen, dikte edileni koşulsuz olarak kabul etmemekle birlikte, biyografisine ve tikel deneyimlerine bağlı olarak onu değiştirir. Kimi zaman onunla uzlaşsa da, bazen ikisi arasındaki çekişme

söylemsel bir rekabete dönüşür. Askerî olanla sivil olan arasındaki salınımlar, Şehitlik'te bu türden söylemsel bir rekabetin mekânsallaşmasının çarpıcı bir örneğini sunmaktadır.



Fotoğraf 9: Yakınların mezarlıklara katkılarından bir görünümün (Ocak 2013).



Fotoğraf 10: Yakınların mezarlıklara katkılarından bir görünümün (Ocak 2013).

Mezar taşlarına yapılan söz konusu müdahaleleri, ulusal tarih ve mitlerle çelişmese bile, bu çerçeveden değerlendirilebilir. Asker yakınlarının “sivil katkıları”, taşlardaki ulusal anlatıyla çelişmeyen, hatta zaman zaman bu anlatıyı “çoğaltan” semboller içerse de, ulusal anlatı onlara yetmemiş, onlar kendilerine ait ve farklı bir ek anlatının peşine düşmüşlerdir; ulus-devletin asker olarak anonimleştirdiği çocuklarını mezar taşına ekledikleri imgeler yoluyla kendilerinde saklı bir evlat olarak işaretlemişlerdir. Bu mezarlıklar, kamusal bellek ile özel bellek arasındaki etkileşiminin (Thomson, 1990, s. 77) somutlaştığı bir alan olarak görülebilir. Sherman (1998, s. 446), Avrupa’daki anma törenlerinde Birinci Dünya Savaşı’ndan beri daha yerel ve kişisel düzeyde olan anlatıların, savaşı anlamlandırma biçimleri ile daha geniş ve kolektif tarihin anlatısının birbirleriyle sürekli bir mücadele etme eğilimi içinde olduklarını belirtmektedir. Bu bağlamda kayıpların isimlerinin, özellikle anıtlarda görünür hale gelmesinin, kurumların ve ulusun yasını değil, bireylerin yasını görünür kılmaktadır. Anıtların *şahsileşmesi* iktidarın oluşumunda önemli bir role sahip olan ve kolektif olarak kurulan mitsel anlama karşı üretilen bir *direnme* biçimi olarak okunabilir. Hayatını kaybedenlerin yakınlarının söz konusu müdahaleleri ulusal belleğin hayat hikâyelerini eriten tahakkümüne karşı, bireysel belleğin kendine alan açma girişimi olarak görülebilir.



Fotoğraf 11: Yakınların mezarlıklara katkılarından bir görünümün (Ocak 2013).



Fotoğraf 12: Bir mezar taşı arkası: Taşın arkasındaki yazı: "12 Eylül Harekâtının İlk Şehidi Ruhuna Fatıha 1948 Ankara 1980 Adana".

Sonuç

Cebeci Askerî Şehitliği ve Atatürk Şehitleri Anıtı, belirli bir tarihsel olaya ve/ya da savaşa işaret etmemektedir. Mezarlık ve anıtta ziyaretçilerin hafızalarına sunulan tarih aralığı çok geniş olup, Cumhuriyetin kuruluş yıllarından bugüne kadar uzanmaktadır. Bu tarih aralığı, Türkiye modernleşmesi tarihinde önemli figürlerin mezarlarından, PKK ile TSK arasındaki savaş sonucu ve Afganistan'da hayatını kaybeden askerlerin mezarlarına kadar pek çok tarihsel an ile siyasal ve sosyal bağlamı içine alır. Dolayısıyla Şehitlik, devletin süregiden yas tutma tarihini anıtlarlaştıran, *hayali cemaatin* ölümün krizi üzerinden yeni anlam inşalarına gebede olduğunu göstermektedir. Bu durum bir taraftan ulus mitinin belirli tarihsel olaylarla bağının ayrıntılı bir şekilde kurulmasını engellemekte, diğer taraftan da tüm tarihsel olayları birbirine bağlayarak tarihsel bir süreklilik yaratmakta ve ulus mitini güçlendirmektedir.

Şehitlik ve Anıt'ın ulusal tarihle kurduğu ilişkinin zamansal bir uzaklık üzerine kurulu olmadığı düşünülebilir. Mezar taşları ve anıtlar sadece tarihin belli bir anında olup bitmiş bir tarihe ve/ya da deneyime gönderme yapmamakta, izleyicilere tarihin yeni defnedilmiş bedenler ve henüz dolmamış parseller üzerinden hâlâ yazılmaya devam ettiği mesajını iletmektedir.

Bununla beraber, tarihsel güncelliğini koruyan bir mekân, başka bir ifadeyle bir mezarlık olarak Cebeci Şehitliği, bireysel ve kolektif belleklerin birbirleriyle temas ettiği bir *hafıza mekânı* olarak değerlendirilebilir. Şehitlik mekânına dair düzenlemelerle yaşamını kaybedenler türdeşleştirilse de, mezar taşları giderek *şahsileşmekte*, mezarlık sakininin yakınları mezarlıklara müdahale ederek hem yakınlarına hem de kendilerine dair izler bırakmaktadırlar. Ziyaretçilerin anonimliğe *direnmelerinin*, Şehitlik'i *gayrişahsi* bir anıt ile *şahsi* bir mezarlık kategorileri arasında geçişken bir bağlama yerleştirdiği düşünülebilir.

Şehitlik kavramının, sosyal, tarihsel ve söylemsel olarak, dinsel ve sekülerlik arasındaki salınımları içinde barındırması bu mekânda da somutlaşmaktadır. Şehitlik'in retorik olarak kurgulanışının da bu girift ilişkiye işaret ettiği söylenebilir. Mezar taşları ve anıtlara yazılanlar/yazılmayanlar ve ziyaretçilerin mezarlıklara müdahaleleri aracılığıyla "dinsel" ve "seküler" arasındaki ilişki dinamik bir biçimde yeniden kurulmaktadır.

Kaynakça

- 18 Mart Şehitler Günü ve 19 Eylül Gaziler Gününde yapılacak törenler hakkında yönetmelik (24 Ağustos 2003). [Çevrimiçi] Erişim: 20 Kasım 2014, <http://mevzuat.meb.gov.tr>
- 25 asker 'doğal afet şehidi' sayıldı.(16 Ekim 2012). *Hürriyet*. Erişim: 20 Kasım 2014, <http://www.hurriyet.com.tr>
- Asad, T. (2007). *Sekülerliğin biçimleri: Hıristiyanlık, İslamiyet, modernlik*. F. B. Aydar (Çev.). İstanbul: Metis.
- Askerî Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) 3. Daire (8 Temmuz 2010). *Karar no: E. 2010/566. şehit sayılma*. Erişim: 20 Kasım 2014, http://www.msb.gov.tr/ayim/Ayim_karar_detay.asp
- Assmann, J. (2001). *Kültürel bellek: eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. A. Tekin (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bakanlık'tan doğal afet şehidi açıklaması (17 Ekim 2012). *Hürriyet*. Erişim: 20 Kasım 2014, <http://www.hurriyet.com.tr>
- Balandier, G. (2010). *Siyasal antropoloji*. D. Çetinkasap (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bell, D. (2003). Mythscapes: memory, mythology and national identity. *British Journal of Sociology*, 54(1), 63-81. doi: 10.1080/0007131032000045905

- Değirmencioğlu, S. (2014). Kamusal alanın çatışma belleğine dönüştürülmesi. Serdar Değirmencioğlu (Der.), içinde, *Öl dediler öldüm: Türkiye’de şehitlik mitleri* (s.331-350). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2014). *Dini kavramlar sözlüğü*. [Çevrimiçi] Erişim: 20 Kasım 2014, <https://kurul.diyamet.gov.tr/SoruSor/DiniKavramlarSozlugu.aspx>
- Doris, F., Kellaher, L.ve Neophytou, G. (2005). *The secret cemetery*. Oxford ve New York: Berg.
- Eroğlu, C., Yarar, H. ve Türker, M. (Haz.), (1999). *Yurtiçi şehitlikler*. Ankara: Millî Savunma Bakanlığı Personel Dairesi Başkanlığı.
- Foucault, M. ve Miscowiec, J (1986). Of other spaces. *Diacritics*, 16(1), 22-27.
- Gedik, E. (2014). Ölüm ve şehitlik ile yeniden kurulan hayatlar: oğlunu silahlı çatışmada kaybeden asker anneleri. Serdar Değirmencioğlu (Der.), içinde, *Öl dediler öldüm: Türkiye’de şehitlik mitleri* (s. 253-290). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gemalmaz, H. B. (2009). Terörle mücadele mağdurlarına sağlanan haklar ve özellikle kira yardımı hakkı. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 67(1-2), 3-42.
- Gülhane Askeri Tıp Akademisi (t.y.). *Şehit varislerine sağlanan haklar*. Erişim: 20 Kasım 2014, <http://www.gata.edu.tr/soshizweb2/sehit-1.htm>
- Gülpınar, T. (2012). Anıtkabir’in unutulmuş kabirleri. P.Melis Yelsalı-Parmaksız (Der.), içinde, *Neye Yarar Hatıralar? Bellek ve Siyaset Çalışmaları* (s.81-141). Ankara: Phoenix.
- Ingold, T. ve Vergunst, J. L. (2008). Introduction. Tim Ingold ve Jo Lee Vergunst (Der.), içinde, *Ways of walking: ethnography and practice on foot* (s.1-19). Hampshire; Burlington: Ashgate Publishing.
- Kantorowicz, E. (2011). Ortaçağ siyasi düşüncesinde “vatan için ölmek-pro patria mori” E. Öz (Çev.), Cemal Bali Akal (Der.), içinde, *Devlet kuramı* (s.109-125). Ankara: Dost Yayınları.

- Milli Savunma Bakanlığı (MSB) (1971). *Şehitliklerimiz*. Ankara: Harita Genel Müdürlüğü Matbaası.
- Mosse, L. G. (1979). National cemeteries and national revival: the cult of fallen soldiers in Germany. *Journal of Contemporary History*. 14(1), 1-20. doi: 10.1177/002200947901400101
- Mosse, L. G. (1991). *Fallen soldiers: reshaping the memory of the world wars*. New York ve Oxford: Oxford University Press.
- Nora, P. (2006). *Hafıza mekanları*. M. E. Özcan (Çev.). Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Oğlum doğum gününde öldü, vatan sağ olmasın (8 Ağustos 2007). *Sabah*. Erişim: 20 Kasım 2014, arsiv.sabah.com.tr
- Orhan'ın şehitlik davası AİHM'de (15 Kasım 2006). *Vatan*. Erişim: 20 Kasım 2014, www.gazetevatan.com
- Öz, A. (2014). Anlam kaybının telafisi ile siyasi konular arasında: Türkiye'de İslamcılığın şehitlik ve şahitlik anlayışları üzerine bir tasvir denemesi. Serdar Değirmecioğlu (Der.), içinde, *Öl dediler öldüm: Türkiye'de şehitlik mitleri* (s.31-87). İstanbul: İletişim.
- Özel, M. (Haz.), (1999). *2000'li yıllara girerken Türk ordusu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Türk Şehitleri ve Anıtları Vakfı.
- Sherman, D. J. (1998). Bodies and names: the emergence of commemoration in interwar France. *The American Historical Review*, 103(2), 443-466. doi:10.1086/ahr/103.2.443
- Şehit sayılamadı: nöbette kalp krizinden ölen oğlunun şehit sayılmasını istiyor (24 Nisan 2014). *Sözcü*. Erişim: 20 Kasım 2014, www.sozcu.com.tr
- Şentürk, B. (2012). *İki tarafta evlat acısı*. İstanbul: İletişim.
- Terörle mücadele kanunu* (TMK) (12 Nisan 1991). [Çevrimiçi] Erişim: 20 Kasım 2014, <http://www.mevzuat.gov.tr>

- Thomson, A. (1990). The anzac legend: exploring national myth and memory in Australia. Raphale Samuel ve Paul Thompson (Der.), içinde, *The myths we live by* (s.73-82). London; New York: Routledge.
- Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) (t.y.). *Şehitlerimiz ve gazilerimiz: sıkça sorulan sorular*. Erişim: 20 Kasım 2014, http://www.tsk.tr/22_sehit_gazi/22_6_sorular/sikca_sorulan_sorular.html
- Türkmen, Z., Çalışkan, A. ve İlhan, F. (Haz.), (2007). *Çanakkale savaşı anıtları ve şehitlikleri*. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Vatan sağ olmasın (28 Mayıs 2008). *Vatan*. Erişim: 20 Kasım 2014, www.gazetevatan.com
- Vatan sağ olsun demiyorum (21 Kasım 2008). *Milliyet*. Erişim: 20 Kasım 2014, www.milliyet.com.tr
- Wright, E. A. (2005). Rhetorical spaces in memorial places: the cemetery as a rhetorical memory place/space. *Rhetoric Society Quarterly*, 35(4), 51-81. doi:10.1080/02773940509391322
- Yelsalı-Parmaksız, P. M. (2012). Çanakkale bellek savaşı. P.Melis Yelsalı-Parmaksız (Der.), içinde, *Neye yarar hatıralar? bellek ve siyaset çalışmaları* (s.281-301). Ankara: Phoenix.
- Yılmaz, A. (2011). Bellek topografyasında özgürlük: gelibolu savaş alanları ve mekansal bir deneyim olarak hatırlama. Leyla Neyzi (Der.), içinde, *Nasıl hatırlıyoruz? Türkiye’de bellek çalışmaları* (s.187-216). İstanbul:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

¹ Bu çalışma ilk olarak Ankara Üniversitesi Siyaset Bilimi A.B.D. lisansüstü “Bellek ve Siyaset” dersinin yılsonu yükümlülüğü olarak hazırlanmış, daha sonra üzerinde tekrar çalışılarak son hali verilmiştir. Dolayısıyla, ziyaret tarihleri konudan ziyade yazının takvimiyle ilişkilidir.

² Her iki görüşme de Şehitlik’te bulunduğum zaman diliminde tesadüfen karşılaştığım, önceden planlanmamış ve her biri yarım saati bulmayan “ayaküstü” sohbetlerdir. Görevlilerle karşılaşmaların ilki Şehitlik’te anma törenlerine ayrılan alanda, ikincisi ise Şehitlik’in idari binasında gerçekleşmiştir. Bu sohbetlerden özellikle ikincisi Millî Savunma Bakanlığı’ndan (MSB) izin almam gerektiğinin sürekli hatırlatılması nedeniyle birçok kez kesintiye uğramıştır.

³ Yakınlarını kaybedenlerin acılarını *nesneleştirme* kaygısıyla ziyaretçilerle mezarlıktaki pratikler ve mezar taşları hakkında konuşmak, bir araştırma stratejisi olarak tercih edilmemiştir. Bu tercih aynı zamanda çalışmanın sınırlılıklarından biri olarak düşünülebilir.

⁴ “Şehit” ve “şehitlik” kelimelerinin ideolojik yüklerini yeniden üretmemek için, ilk kullanımda kelimeler (“”) tırnak içinde verilmiştir. Metnin ilerleyen bölümlerinde pratik olması amacıyla (“”) tırnak işareti kullanılmamıştır.

⁵ Bu çalışma şehitlik kavramını yalnızca Atatürk ve Şehitleri Anıtı ve Cebeci Askerî Şehitliği dolayısıyla ele almaktadır. Bu nedenle, şehitliğin, bu kapsam dışında kalan, başka anlamlandırma biçimleri çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

⁶ TMK’deki ifade şöyledir:

Terör eylemlerinden dolayı yararlananların tedavileri Devlet tarafından yapılır. Zarar gören, can ve mal kaybına uğrayan vatandaşlara, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonundan öncelikli yardım yapılır. Bu fondan ilk ve orta öğrenim çağındaki şehit çocuklarının öğrenim masrafları karşılanır. Yardımın kapsam ve ölçüsü, Fonun mahalli yetkililerince belirlenecek miktarı aşmamak kaydıyla Fon Kurulunca tespit edilir. (madde 22)

Gedik(2014, 264), 2012 yılında yapılan değişiklikten hareketle Kanunun “görev şehidi” ve “terör şehidi” olmak üzere iki farklı şehitlik tanımı yaptığını belirtmektedir.

⁷ Söz konusu muğlâklık sebebiyle, yakınları devlet tarafından şehit sayılmayan aileler “şehitlik kimliği”ni ve “şehitlik hakkı”nı kendileri almaya çalışmaktadırlar. Örneğin oğullarını zorunlu askerlik görevi sırasında kalp krizi sonucu kaybeden bir aile, oğullarının şehit sayılması ve sosyal ve ekonomik haklarından faydalanmak için hukuki yollara başvurmuştur (“Şehit sayılmadı”, 2014). Zorunlu askerlik görevi sırasında başka bir asker tarafından vurularak hayatını kaybeden oğulları için hukuki yollarla “Şehadet Belgesi” alamayan bir başka ailenin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne başvurmuş olması muğlâklığı ortaya koyan bir diğer örnektir (“Orhan’ın şehitlik davası AIHM’de”, 2006).

⁸ Türkiye’deki şehitlik sayısı konusunda farklı kaynaklarda çelişkili veriler bulunmaktadır. MSB’nin (1971, s.6) 1970 yılına kadar yaptığı çalışmalar neticesinde yurt içinde yeri belirli 249, yurt dışında ise 68 şehitlik tespit edildiği belirtilmektedir. Genel Kurmay Başkanlığı’nın verilerine göre yurt içinde 211, yurt dışında 56 şehitlik bulunmaktadır (Türkmen vd., 2007 s. 85-93). Kültür Bakanlığı’nın verilerinde ise şehitlik ve şehit anıtları sayısı yurt içinde 306’dır (Özel, 1999, s. 465). Türkiye genelinde şehitliklerin bakımından farklı makamlar sorumludur. MSB, şehitliklere ilişkin verilerin valilikler, kaymakamlıklar, belediye başkanlıkları, Garnizon Komutanlıkları, Askerlik Dairesi ve Askerlik Şube başkanlıkları ile MSB’ye bağlı bulunan birimlerle yapılan yazışmalar sonucu elde edilebildiğini belirtmektedir (Eroğlu vd., 1999, s. 417).

⁹ Yönergede “makbul” ölüm biçimlerinin sıralanması her zaman söz konusu muğlâklığı ortadan kaldırmaya yetmemektedir. 2012’de Afyonkarahisar’daki bir cephanelikte el bombalarının patlaması sonucu yaşamını yitiren 25 askerin ailerine, Kara Kuvvetleri Komutanlığı tarafından gönderilen mektupta yakınlarının “görev esnasında doğal afet nedeniyle şehit olduğu” belirtilmiştir. Ailelerden gelen tepkiler üzerine MSB tarafından yapılan açıklamada, askerlerin ölüm nedenlerinin Şehitlik Yönergesi’nde sıralanan ölüm nedenleri arasında yer almadığı için ölümlerin “doğal afet” kategorisi üzerinden tanımlandığı belirtilmiştir (“Bakanlık’tan Doğal Afet Şehidi Açıklaması”, 2012). Türkiye Harp Malulü Gaziler Şehit Dul ve Yetimler Derneği Başkanı Taner Uran, bu askerlerin “vazife şehidi” sayılmaları nedeniyle ailelere 33’er bin lira ödeneceğini, “terör şehidi” sayılmaları halinde 123’er bin lira ödeneceğini ifade etmiştir (“25 asker ‘doğal afet şehidi sayıldı”, 2012).

¹⁰ “Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı! / Düşün, altındaki binlerce kefansız yatani! / Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır atanı; / Verme, dünyaları alsan da bu cennet vatanı. Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki fedâ? / Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şühedâ! / Canı, cananı, bütün varımı alsın da Hüda / Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüdâ.”

¹¹ Vurulup tertemiz alından, uzanmış yatıyor, / Bir hilâl uğruna, yâ Rap, ne güneşler batıyor! / Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş, asker! / Gökten ecdad inerek öpse o pâk alnı değer. / Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor Tevhîdi... / Bedrin aslanları gibi şanlı idi. / Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın? / “Gömelim gel seni târîhe” desem, sığmazsın.”

¹² Araştırma takvimi nedeniyle Şehitlik'te defin ritüelinin ve anma töreninin gözlemlenememiş olması çalışmanın bir diğer sınırlılığıdır. Ancak görevlilerden biri tören alanını göstererek yapılan törenlerle ilgili bazı bilgiler vermiştir.

¹³ Bu genelleme dışında kalan, az sayıda mezarlığa rastlanmıştır. Örneğin bir mezarlıkta şöyle bir ifade bulunmaktadır: “12 Eylül Harekatının İlk Şehidi. Ruhuna Fatıha. 1948 Ankara 1980 Adana” (Bkz. Fotoğraf 12). 2000'li yıllarda hayatlarını kaybeden askerlerin mezarlarının bulunduğu parselde, diğer bir mezar taşının arkasında da şunlar yazmaktadır: “Ecel Bu Seçermi Genci / Yaşlısı Hepsini Eşit! / Vatan Milleti İçin / G.Antepte Çarpışarak Oldu Şehit / Çankırı Kurşunlu Çukurca / Köyünden Yusuf Oğlu Şahin Ruhuna Fatıha”. Yazıların mezar taşlarının önlerinde değil de arkasında olmasına dair bir tartışma yazının ilerleyen bölümlerinde yürütülecektir.

¹⁴ Bu bağlamda, Yelsalı-Parmaksız (2012), 2002'den itibaren 18 Mart'ın “Şehitliği Anma Günü” olarak kutlanmasının şehitliğin ve gaziliğin “terörle mücadele” bağlamında yeniden tanımlanmasına işaret ettiğini belirtir. Ayrıca bugünün, ulus-devleti ortaya çıkaran bir zafer olarak kutlamaktan çıkarılıp, yıkılan bir imparatorluğun yasının tutulması biçiminde yeniden inşa edildiğini ifade etmektedir.

¹⁵ Kentsel mekânlardaki birçok sokağın adı değiştirilerek şehitlik kavramıyla birlikte kullanılması kamusal alanda bu bağlamda yaratılan söylemsel rekabete örnek teşkil etmektedir (Değirmencioğlu, 2014).

¹⁶ Şehitlik Yönergesi'ndeki düzenlemenin aksine, general rütbesinde olan tüm askerler—ölümleri doğal yollardan gerçekleşmiş ve/ya da emekli olanlar da dâhil olmak üzere—defnedilme sırası gözetilmeksizin birbirine yakın parsellerde, diğer askerlerin ise farklı bir yerde defnedildiği gözlenmiştir. Bunun üzerine beraber yürüdüğüm görevliye, askerler defnedilirken rütbe silsilesinin dikkate alınıp alınmadığını sorduğumda, keskin bir ses tonuyla, asla rütbeye göre defnedilmediğini, yalnızca generallerin ayrı bir parselde defnedildiğini belirtmiştir.

¹⁷ Hâkim şehitlik söylemini üretmeyen pek çok hikâye yazılı medyaya da yansımaktadır. Örneğin terhisine bir buçuk ay kala Diyarbakır Lice'de yaşamını yitiren İsmail Uygun'un annesi Sultan Uygun, oğlunun cenazesinde tepki göstererek duygularını “bazıları vatan sağ olsun diyor, ben demiyorum!” diyerek ifade etmiştir (“Vatan sağ olsun demiyorum”, 2008). Van'ın Muradiye ilçesinde askerî bir aracın kaza yapması nedeniyle yaşamını kaybeden Tuncay Ateş'in eşi ise cenaze töreninde basın mensuplarına dönerek “Ben eşimi şehit olması için göndermedim. Vatan sağ olmasın. Bunu da böyle yazın” demiştir (“Vatan sağ olmasın”, 2008). Kurmay subaylık sınavını kazandıktan sonra tayini Ankara'ya çıkan ve Hakkâri'deki son haftasında mayın patlaması nedeniyle yaşamını kaybeden Çağlar Canbaz'ın annesi cenaze töreni sırasında “Vatan sağ olsun demeyeceğim, benim tek bir evladım vardı. Benim oğlum iki senedir oralarda savaşıyor. Olmaz olsun böyle devlet” diyerek tepkisini göstermiştir (“Oğlum doğum gününde öldü”, 2007).